

KENGYEL ÁKOS

Az európai uniós tagság mint modernizációs hajtóerő

Gondolatok a kelet-közép-európai országok EU-tagságának
10. évfordulóján

A szerző az Európai Unióhoz az elmúlt évtizedben csatlakozott országok felzárkózásának összefüggéseit vizsgálja, rámutatva arra, hogy a kelet-közép-európai térség országainak természetes modernizációs központja az Európai Unió. Az európai integrációba történő szerves beépülésnek nem volt és a jövőben sincs reális alternatívája. Annak ellenére, hogy a nemzetközi pénzügyi és gazdasági válság rendkívül kedvezőtlen fordulatot hozott, az új tagországok többségében jelentős ütemű felzárkzási folyamat indult el: egy évtizeden belül relatív pozíciójuk az uniós átlaghoz képest átlagosan 15 százalékpont javult a vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó GDP-t tekintve. A tagság számos előnye közül ki kell emelni, hogy az uniós költségvetésből származó közvetlen transzferek hatására az új tagállamok számottevő külső forráshoz jutottak, aminek révén hosszú távú fejlődésüket és versenyképességüket befolyásoló területeken jelentős beruházásokat hajthattak végre. E transzferek kapcsán a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a szűk látókörűen számított nettó haszonélvezői pozíció valójában kölcsönös előnyöket rejt: az EU fejlettebb országai számára is komoly előnyök származnak a megnövekedett importkeresletből és általában a bővülés kereskedelemteremtő hatásaiból.

Journal of Economic Literature (JEL) kód: F15, F63, O11, R11.

Az Európai Unióhoz egy évtizeddel ezelőtt csatlakozott kelet-közép-európai országokat belépésük idején az EU régi tagállamaihoz képest alacsony nemzeti jövedelem, korszerűtlen gazdasági szerkezet, az agrárszektor túlsúlya, alacsony termelékenység, gyenge infrastruktúra és viszonylag alacsony munkaerőköltségek jellemezték. Szerves integrálódásuktól a gazdasági struktúra korszerűsödését, a versenyképesség javulását, kereskedelemteremtő hatásokat, az EU-ba irányuló export növekedését, a működőtőke-beáramlás nyomán a gazdasági és technológiai modernizációt és nem utolsósorban az életszínvonal emelkedését várták (Kengyel [1996]).

Nemzetközi tapasztalatok alapján a kevésbé fejlett, tőkeszegény, nyitott gazdaságok sikeres modernizációja legalább három, az export- és beruházásorientált fejlődéshez szükséges, alapvető külső feltételhez köthető: 1. a fő gazdasági partnerek kiegyensúlyozott fejlődése (vagyis legyen fizetőképes felvevőpiac), 2. az exportorientált

gazdasági növekedés érdekében a fő piacokhoz való korlátozásmentes hozzájutás, 3. a modernizálódó gazdaságba irányuló jelentős nettó erőforrástranszfer. E külső feltételek figyelembevételével érdemes elemezni az európai uniós tagság szerepét a kelet-közép-európai országok gazdasági modernizációjában.

Az integrációba való bekapcsolódás jelentősége

Szűk belföldi felvevőpiaccal, csekély növekedési tartalékkal jellemezhető gazdaságok számára a globalizálódó világgazdaságban nincs alternatíva a világgazdasági integrálódással, a külgazdaság-orientált fejlődéssel szemben. Közepesen fejlett országok nem tudnak sem tőkét, sem korszerű technológiákat, sem jó minőségű termékeket, sem korszerű menedzsmentmódszereket átadni egymásnak, ebből adódóan gazdasági modernizációjuk hajtóereje csakis egy fejlett, tőkeerős régióval kialakított szoros együttműködés lehet. A közepesen vagy gyengén fejlett kelet-közép-európai országok sohasem voltak természetes partnerek egymás számára a regionális korszerűsödésben. A KGST-együttműködés stagnálása már a nyolcvanas években jelezte ezen összefüggéseket, a szervezet felszámolása 1991 júniusában pedig utólagosan tett pontot a sorvadási folyamat végére. Mindebből következik az a sokak által már a rendszerváltozás éveiben alátámasztott megállapítás, hogy az egymás közötti szoros együttműködés semmiképpen sem jelenthetett és ma sem jelent alternatívát a térség európai integrációjával szemben, legfeljebb azzal párhuzamos, azt kiegészítő folyamat lehet (lásd például *Balázs* [1993], *Brada* [1994], *Havasi* [1993], *Martonyi* [1992], *Palánkai* [1993], *Richter-Tóth* [1994]).

A rendszerváltozás után az európai uniós tagság vonzó jövőképpé vált valamennyi kelet-közép-európai ország számára. Azt is látni kellett, hogy súlyos konfliktusok, csalódás és lemaradás lehetőségét rejtette magában, ha egy ország nem rendelkezett a tagság lehetőségének ígéretével (erre jó példa a volt Jugoszlávia több utóállamának esete is – a Balkánt érintő sajátos belső konfliktusok mellett). Tehát az integráció vonzereje – az Európai Unió komoly belső problémái ellenére – az elmúlt két és fél évtizedben nemhogy csökkent volna, hanem éppen ellenkezőleg: szinte valamennyi európai ország az Európai Unió részévé kíván(t) válni. A kelet-közép-európai országok egy folyamatosan változó és mindig megújuló integrációs folyamatba kezdtek bekapcsolódni a rendszerváltozás kezdetétől (*Kengyel-Palánkai* [2007]). Tíz éve viszont már az Európai Unió teljes jogú tagjaként a megfogalmazandó válaszok kialakításában is aktív szereplők lehetnek.

A rendszerváltozás kezdetétől a kelet-közép-európai országok gazdasági modernizációja és európai integrációja egymással szorosan összefüggnek, mivel mindkettő sikeressége nagymértékben feltételezte egymást: vagyis nincs sikeres gazdasági felzárkózás az európai gazdaságba történő szerves beépülés nélkül, ugyanakkor az integrálódás csakis jelentős strukturális korszerűsödés mellett lehet eredményes. Az Európai Unióba való belépés több alapvető megfontolás miatt is egyértelmű volt a kelet-közép-európai országok számára (*Garai* [1999]). Ilyen meghatározó jelentőségű alapvető érdekek a következők:

- a fő külgazdasági partner piacához való akadálymentes hozzáférés (a kelet-közép-európai országok külkereskedelmének 70 százaléka már a belépést megelőzően is az EU-országokkal zajlott, a kibővült unióban ez az arány 75–80 százalékra nőtt);

- az EU-tagság, illetve már a csatlakozásról folyó tárgyalás ténye csökkenti az országgockázatot, egyfajta biztonságtudatot ad a tőkeberuházásoknak;
- a felzárkózáshoz szükséges forrásokhoz igazán csak tagként lehet hozzájutni (strukturális alapok és Kohéziós Alap), mert az előcsatlakozási támogatások ezekhez képest csekély összegűek;
- a döntéshozatalban csak tagként lehet részt venni, ellenkező esetben az adott ország nélkül születnek a döntések, amelyeket a nagyfokú függés miatt amúgy is nagyrészt át kell venni;
- egy ország védelme, védettsége nagyban megnő, az EU-tagság kiemelkedő biztonságpolitikai érdek is – ez különösen fontos a történelmi tapasztalatok tükrében („köztes-Európa”, „kompország” helyzet stb.).

Az európai gazdaságba való beépülés és a kelet-közép-európai országok felzárkózása

A kelet-közép-európai országok külgazdasági és általános gazdasági fejlődésének motorja az Európai Unió többi tagországával folytatott együttműködés, hiszen ezek az országok jelentik a térség fő kereskedelmi partnereit. A térség országainak kereskedelmi integráltsága gyakorlatilag meghaladja az Európai Unióban jellemző átlagos arányt, az Európai Unió többi országa mind exportjában, mind importjában meghatározó súlyt képvisel. Az adatok alakulásából azonban azt is látni lehet, hogy a belépés idejére elért részarányt már nem igazán lehetett emelni, sőt a válság kezdetétől a részarány enyhén csökkenő trendet mutat – persze így is kimagasló értéket elérve (1. és 2. táblázat).

1. táblázat

Az EU-27 részesedése a tíz kelet-közép-európai ország és az EU-27 összexportjában (százalék)

Ország	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Bulgária	62,2	60,0	60,7	60,8	60,0	64,9	60,9	62,2	58,4
Csehország	87,1	85,5	85,7	85,3	84,9	84,8	84,0	83,1	80,9
Észtország	80,4	78,1	65,6	70,2	70,1	69,5	68,6	66,3	66,0
Lengyelország	80,3	78,6	79,0	78,9	77,8	79,6	79,1	78,0	75,7
Lettország	77,4	76,5	72,5	72,5	68,6	67,6	67,2	66,0	63,5
Litvánia	67,2	65,7	63,6	64,8	60,3	64,3	61,0	61,3	60,5
Magyarország	83,1	80,9	79,2	79,0	78,2	78,7	77,2	75,9	75,8
Románia	74,7	70,1	70,3	72,0	70,5	74,2	72,2	71,0	70,2
Szlovénia	67,5	68,2	68,4	69,3	68,1	69,3	71,1	71,0	68,8
Szlovákia	86,7	87,2	86,8	86,8	85,4	85,9	84,4	84,8	83,9
EU-27	68,5	67,7	68,3	68,2	67,3	66,6	65,1	64,2	62,7

Forrás: Eurostat. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tet00037>.

2. táblázat

Az EU–27 részaránya a tíz kelet-közép-európai ország és az EU–27 összimportjában (százalék)

Ország	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Bulgária	57,0	62,6	61,1	58,5	56,7	60,0	58,5	59,4	58,6
Csehország	80,3	81,4	80,5	80,1	..	78,1	74,9	74,5	75,1
Észtország	73,7	76,3	74,4	78,6	..	80,4	79,8	78,6	80,0
Lengyelország	75,3	75,3	73,0	73,3	..	72,6	70,8	70,0	67,2
Lettország	75,7	75,3	76,5	77,4	..	75,4	76,1	77,6	78,2
Litvánia	63,5	59,5	62,8	68,3	..	59,1	56,6	56,7	56,8
Magyarország	68,5	69,9	70,2	69,5	..	68,6	67,7	69,4	70,2
Románia	65,9	63,0	63,4	71,3	69,7	73,1	72,5	72,7	73,5
Szlovénia	82,1	79,4	77,7	73,7	..	70,9	67,9	67,7	67,2
Szlovákia	78,8	77,8	75,2	74,6	..	74,9	72,0	73,2	74,0
EU–27	66,0	64,5	64,0	64,3	62,6	63,3	61,7	61,3	60,6

Forrás: Eurostat. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&xpcode=tet00037>.

A felvevőpiachoz való hozzáféréssel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy már a tagságot megelőzően létrejött az ipari termékek szabad kereskedelme, ezért sem jelentett különösebben nagy sokkot az EU-tagság bekövetkezése.¹ A társulási megállapodások keretében ugyanis az EU és a közép-európai országok között már 2000. december 31-ei hatállyal létrejött az ipari szabad kereskedelem. Ez azt jelentette, hogy erre a határidőre az ipari termékekre vonatkozóan mindkét fél megszüntette a vámokat, valamint a kereskedelmet akadályozó mennyiségi korlátozásokat. Az agrártermékek esetében viszont a szabad kereskedelem megvalósítása nem, csak a vámtételek és mennyiségi korlátozások csökkentésének menetrendje szerepelt a szerződésben. Tehát piacra jutási szempontból a csatlakozás igazán ezen a téren teremtett mindkét fél számára új lehetőségeket.

A csatlakozást követő években még kedvező külső körülmények közepette lehetett bekapcsolódni az integrációs folyamatokba, az uniós tagság ötödik évétől azonban a kereskedelmi integrálódást befolyásoló általános gazdasági feltételek nagyon kedvezőtlenül alakultak. A tagországok elhúzódó recessziója – a stagnáló vagy csökkenő GDP, a munkanélküliség korábban nem tapasztalt szintje, az államadósságok

¹ A csatlakozást megelőző időszakban a közép-európai országok európai integrációjának keretét az Európai Megállapodások jelentették. 1990 végén kezdődtek meg az akkor még Európai Közösség, Lengyelország, az egykori Csehszlovákia, valamint Magyarország között a társulásról szóló tárgyalások, amelyek eredményeként megszülettek az 1991. december 16-án aláírt Európai Megállapodások, amelyek kereskedelempolitikai rendelkezései már 1992 márciusában életbe léptek. Csehszlovákia felbomlása után a két új állam 1993. október 4-én írta alá az új megállapodásokat az EK-val. Időközben hasonló tartalmú szerződést kötött 1993. február 1-jén Románia, március 8-án Bulgária és az EK. Majd 1995 júniusában a három balti állammal, 1996 nyarán pedig Szlovéniával is megszületett a társulási szerződés.

elszaladása, az államháztartások komoly egyensúlytalanságai (a tagországokban a költségvetési deficit jelentős emelkedése) – az EU valamennyi országában komoly nehézségekhez vezetett.

A világgazdasági méretű recesszió és saját strukturális problémái miatt az EU gazdasági teljesítménye nagyon kedvezőtlenül alakult a 2008 utáni időszakban. A gazdasági növekedés a 2004 és 2008 közötti fél évtizedben még átlagosan évi 2,3 százalékos ütemet ért el, az új tagországok esetében pedig – Magyarország kivételével – évi 5–7 százalékos volt. A 2009-es súlyos visszaesés után viszont már csak a legnagyobb GDP-csökkenést produkáló balti országok tudtak néhány év múlva gyorsabban növekedni; a többi országban lassúbb ütemű a talpra állás. A dinamikus felzárkózási időszak mindenesetre a válság elindulásától kezdődően véget ért (3. táblázat). Ilyen körülmények között az EU-tagság Kelet-Közép-Európa gazdaságára gyakorolt dinamizáló hatása súlyos korlátokba ütközött, a térség országainak igen rossz külső és belső makrogazdasági feltételek között kell sikeres felzárkózást elérniük.

3. táblázat

A GDP volumenindexének alakulása az új tagországokban, 2004–2014 (százalékos változás az előző évhez képest)

Ország	2004–2008	2009	2010	2011	2012	2013*	2014*
Bulgária	6,5	-5,5	0,4	1,8	0,8	0,5	1,5
Csehország	5,5	-4,5	2,5	1,8	-1,0	-1,0	1,8
Észtország	5,6	-14,1	2,6	9,6	3,9	1,3	3,0
Lengyelország	5,4	1,6	3,9	4,5	1,9	1,3	2,5
Lettország	7,3	-17,7	-1,3	5,3	5,0	4,0	4,1
Litvánia	7,1	-14,8	1,6	6,0	3,7	3,4	3,6
Magyarország	2,7	-6,8	1,1	1,6	-1,7**	0,7	1,8
Románia	6,8	-6,6	-1,1	2,2	0,7	2,2	2,1
Szlovákia	7,2	-4,9	4,4	3,0	1,8	0,9	2,1
Szlovénia	4,9	-7,9	1,3	0,7	-2,5	-2,7	-1,0
EU	2,3	-4,5	2,0	1,7	-0,4	0,0	1,4

* Előrejelzés. ** A végleges magyar adat 2,7 százalék.

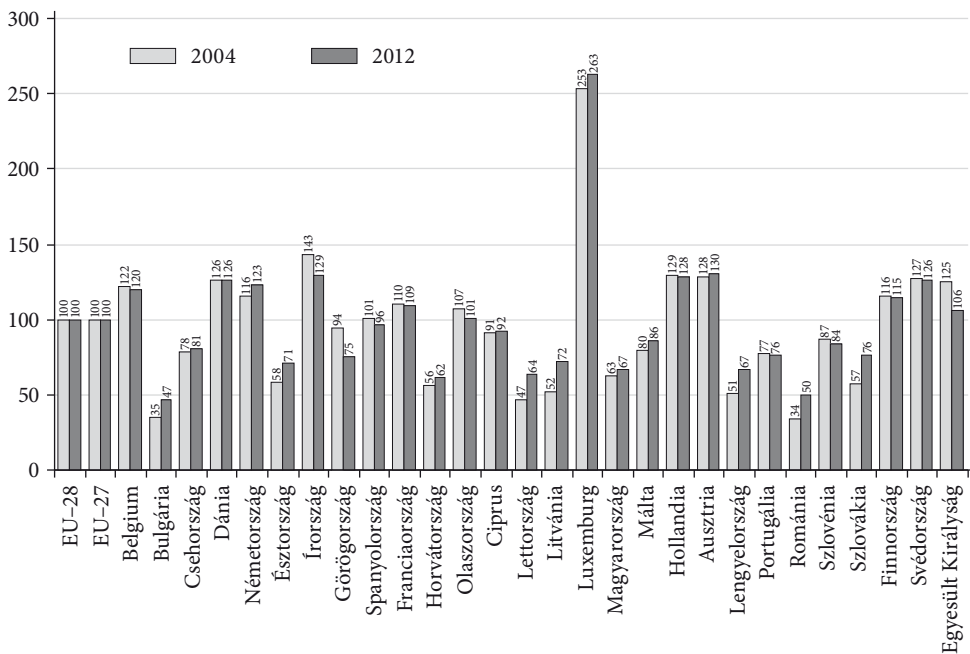
Forrás: EC [2013] 133. o.

A vásárlóerő-paritáson számított egy főre jutó GDP az elmúlt egy évtized során azonban igen jelentősen megváltozott az uniós átlaghoz viszonyítva. A térség országai belépésükkor az EU-15 átlagos fejlettségi szintjének 50 százalékán álltak. Az Eurostat 2004 és 2012 közötti időszakra vonatkozó adatai alapján az EU-átlaghoz viszonyított fejlettségi szintjük számottevően javult: Bulgária 35-ről 47 százalékos, Csehország 78-ról 81, Észtország 58-ról 71, Lettország 47-ről 64, Litvánia 52-ről 72, Magyarország 63-ról 67, Lengyelország 51-ről 67, Románia 34-ről 50, Szlovénia 87-ről 84, Szlovákia 57-ről 76 százalékos relatív fejlettségi szintre jutott. Tehát a tízből hét ország relatív pozíciója átlagosan 16 százalékponttal javult (a három kivétel közül

kető amúgy is a térség legfejlettebb országa), ami az európai integrációs folyamat egész történetét figyelembe véve is rendkívül jó eredménynek tekinthető ilyen rövid időszakban (1. ábra).

1. ábra

A vásárlóerő-paritáson számított egy főre jutó GDP alakulása, 2004–2012 (EU–28 = 100)

Forrás: Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tec00114>.

Az országos szinten mért adatok konvergenciája mellett regionális szinten továbbra is igen jelentősek a fejlettségi különbségek. Az Eurostat által legutoljára közölt NUTS 2 szintű regionális GDP/fő adatok szerint az EU–27 270 régiójában az EU-átlaghoz viszonyított fejlettségi szint a legkevésbé fejlett bolgár régió 26 százalékos szintjétől Belső-London 328 százalékos fejlettségi szintjéig terjedő skálán mozog (4. táblázat). A régiók hetedének fejlettségi szintje haladja meg az uniós átlag 125 százalékát, és negyede nem éri el az uniós átlag 75 százalékát. A legkevésbé fejlett 20 régió között csak kelet-közép-európai (bolgár, román, lengyel és magyar) régiók találhatók. A tendencia ugyanakkor biztató: azok a régiók, ahol a legnagyobb mértékben bővült a 2010-ig tartó tízéves időszakban a vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó GDP, kivétel nélkül Romániában és Bulgáriában találhatók.² Jelentős eredmény, hogy a húsz legfejlettebb régió között már megjelenik a pozsonyi és a prágai régió is (Eurostat [2013b]). (Ezt természetesen a fővárosi régiók adatait befolyásoló torzító tényezők figyelembevételével kell értékelni.)

² Giurgiu román régió relatív fejlettségi szintje a 2000-es 14 százalékról 36-ra emelkedett 2010-re, vagy például a bolgár fővárosi régió 47 százalékos szintről 105 százalékra jutott (Eurostat [2013a]).

4. táblázat

Regionális GDP/fő, 2010 (NUTS2 szint, vásárlóerő-standard, EU-27 = 100)*

A 20 legfejlettebb régió		A 20 legkevesbé fejlett régió	
Inner London (UK)	328	Severozapaden (BG)	26
Luxembourg (LU)	266	Severen tsentralen (BG)	29
Bruxelles-Cap. / Brussels Hfdst. (BE)	233	Nord-Est (RO)	29
Hamburg (DE)	203	Yuzhen tsentralen (BG)	30
Île de France (FR)	180	Severoiztochen (BG)	36
Groningen (NL)	180	Yugoiztochen (BG)	36
Bratislavský kraj (SK)	176	Sud-Vest Oltenia (RO)	36
Praha (CZ)	172	Sud-Est (RO)	38
Stockholm (SE)	168	Sud-Muntenia (RO)	39
Wien (AT)	165	Észak-Magyarország (HU)	40
Oberbayern (DE)	163	Észak-Alföld (HU)	41
North Eastern Scotland (UK)	162	Dél-Alföld (HU)	42
Darmstadt (DE)	161	Lubelskie (PL)	42
Bremen (DE)	158	Podkarpackie (PL)	42
Hovedstaden (DK)	157	Nord-Vest (RO)	42
Utrecht (NL)	155	Dél-Dunántúl (HU)	44
Helsinki-Uusimaa (FI)	154	Podlaskie (PL)	45
Noord-Holland (NL)	150	Centru (RO)	45
Bolzano/Bozen (IT)	146	Warmińsko-Mazurskie (PL)	46
Salzburg (AT)	146	Świętokrzyskie (PL)	47

Megjegyzés: a régióneveket eredeti nyelven szerepeltetjük, az EU-statisztikák ország rövidítéseit használjuk.

Forrás: Eurostat [2013b].

A világgazdasági válság jelentősen átrendezte az unión belüli sorrendeket: a tagországok közötti heterogenitás vizsgálata azt mutatja, hogy sok esetben már nem is a kelet-közép-európai országokkal, hanem a déli periféria országaival vannak komolyabb strukturális problémák. Például *Rozmahel és szerzőtársai* [2013] szerint ahogy az új tagállamok sem tekinthetők homogén csoportnak, a régiók esetében sem lehet homogenitásról beszélni. Több jellemző szerint végzett klaszterelemzésben a leginkább homogén „keleti” klaszter az intézmények területén mutatható ki, és a kormányzás és versenyképesség tekintetében is jelentős a régi tagországokhoz képest kimutatható különbség. Ugyanakkor a belső piaci integráltság és a nyitottság, valamint az üzleti ciklusok szimmetrikussága alapján a kelet-közép-európai országok nagyon komoly konvergenciát mutatnak. Az elemzés arra a következtetésre jut, hogy a kelet-közép-európai országok átalakulása nagyon lényeges tanulságokkal szolgálhat az EU déli perifériáján szükséges reformok végrehajtásához. Figyelemre méltó következtetés az is, hogy a sikeres változásokban az átalakulás során a kelet-közép-európai országok

által követett reformstratégiáknál és makrogazdasági politikánál sokkal meghatározóbb szerepet játszott maga a kiinduló gazdasági fejlettségi szint, a politikai stabilitás, az intézményi keretek minősége és az informális intézmények érettsége.

Az EU-tagság első évtizedét értékelő legfrissebb elemzések szerint az EU keleti kibővítése egyértelműen sikeresnek tekinthető (*High Level Reflection Group* [2014]). Sőt arra mutatnak rá, hogy potenciálisan az európai gazdasági növekedés motorja is lehet a térség. Napjainkra például a visegrádi négyek összesített GDP-jük alapján a világ 15. legnagyobb gazdaságát képviselik. A sikeres átalakulási és felzárkózási folyamatok ellenére azonban továbbra is komoly kihívások elé néz a régió. A növekedés alapja csakis az innováció vezérelte növekedési modell lehet, amely a térség versenyképességét javítani tudja. Ehhez sokkal több képzett munkaerőre és nagyon jelentős beruházásokra van szükség az infokommunikációs infrastruktúra, a kutatás-fejlesztés és az oktatás terén. Komoly problémákat vet fel a gyenge pénzügyi piac és az alacsony foglalkoztatottsági szint, emellett a térséget összekötő infrastruktúra fejlesztése is nagyon lényeges feladat. Az EU legfejlettebb, a térséggel szomszédos országaival való még szorosabb együttműködés lényeges eleme a sikeres fejlődésnek. Mindenekelőtt Németországgal, Ausztriával és – a balti országok esetében – a skandináv országokkal való még intenzívebb kapcsolatok lehetnek a modernizáció hajtóerői.

Fontos feladat a technológiai adottságok fejlesztése, mert a máig jellemző technológiai szakadékból adódóan a kelet-közép-európai országokat alacsonyabb munkaerő-termelékenység jellemzi. Az elmaradottabb régióknak javítaniuk kell az új technológiák átvételére való képességüket. A technológiák átvételének nehézségei egyértelműen megmagyarázzák az alacsonyabb munkaerő-termelékenységet, ezért az abszorpciósi képességet befolyásoló feltételeket kell fejleszteni. Ez mindenekelőtt az innovációt támogató, az emberi tőkébe és az oktatásba történő beruházásokkal javítható. A technológiai szakadék csökkenését elemzők összességében kedvező tendenciákat mutatnak ki: az elmúlt két évtizedben az új tagok munkaerő-termelékenysége évi átlag 4,4 százalékkal nőtt, miközben a régiék mindössze 1,8 százalékos ütemet tudtak felmutatni (*Filipetti–Peyrache* [2013]).

Az erőforrástranszfer stratégiai szerepe a gazdasági modernizációban

A kelet-közép-európai országok gazdasági modernizációjának meghatározó eleme a külső erőforrások bevonására való képesség. A források közül kiemelkedő jelentősége van a külföldi működőtőke-beruházásoknak, hiszen a behozott tőke mellett így jut a gazdaság korszerű technológiákhoz, új ismeretekhez, vagyis igazán ez járul hozzá a gazdasági struktúra átalakításához, a termelékenység növeléséhez.³ A külföldi tőke vonzásához az EU-tagság mindenképpen jelentősen hozzájárult, már csak azáltal is, hogy a térség az egységes belső piac részévé vált. Az erőforrás-bevonás másik csator-

³ A működőtőke fogadó országra gyakorolt hatásairól és a gazdasági növekedésben betöltött szerepéről lásd például *Balaton–Pitz* [2012].

nája a hitelfelvétel, ami számos fenntarthatósági kérdést felvet – elvileg a tagság mérséklí az országkockázatot, ezért kedvezőbb feltételeket teremt. A harmadik csatornát a vissza nem térítendő támogatások, a fejlesztési segélyek formájában érkező transzferek alkotják. Az első két területtel számos tanulmány foglalkozott már, ezért a következőkben az EU költségvetéséből érkező transzferek kérdését járjuk körül, mivel az EU-csatlakozás ebben közvetlenül érzékelhető változásokat hozott.

A tíz kelet-közép-európai ország EU-tagságának következménye, hogy számottevő transzferekre váltak jogosulttá a közös költségvetésből. Ennek legfőbb, logikus magyarázata az agrárszektor viszonylag jelentősebb aránya és a regionális fejlettségi különbségek mérséklésének szükségessége. Az EU közös költségvetésének lényegében háromnegyedét erre a két területre költik. Az EU-csatlakozásban persze nem elsősorban a kohéziós politika és a közös agrárpolitika keretében megnyíló közvetlen pénzügyi támogatások elnyerése játszott döntő szerepet; legalább ekkora jelentősége volt az integrációból származó dinamikus előnyöknek, illetve kül- és biztonságpolitikai szempontoknak. Mindemellett kétségtelen, hogy az új tagok az EU költségvetésének nettó haszonélvezői lettek.

Az Európai Bizottság adatai alapján összeállított 5. táblázat mutatja a kelet-közép-európai országok nettó haszonélvezői helyzetét. A nettó egyenleg kiszámításakor a bevételi oldalon az áfaalapú befizetéseket és a GNI-alapú hozzájárulást vették figyelembe (a vámbevételeket nem tekinti a bizottság országspecifikus hozzájárulásnak, ezért ezt nem számították be), a kiadási oldalon az adminisztrációra fordított kiadásokon kívül valamennyi tételt beszámítottak. Az egyenleg alakulása egyre számottevőbb nagyságú transzfereket mutat, ami a 2007–2013-as időszak kohéziós politikai támogatásai kifizetésének felgyorsulásával (az $n + 2$ szabályt figyelembe véve) valószínűsíthetően 2015 végéig egyre növekvő nettó transzfereket eredményezhet.

5. táblázat

A kelet-közép-európai országok nettó egyenlege az EU közös költségvetésével szemben, 2004–2011 (millió euró)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Bulgária	–	–	–	335,1	669,6	624,2	895,5	725,4
Csehország	272,2	178,0	386,2	656,7	1178,0	1702,5	2079,3	1455,2
Észtország	145,0	154,3	176,4	226,2	227,4	573,0	672,7	350,4
Lengyelország	1438,3	1853,2	2997,6	5136,4	4441,7	6337,1	8427,5	10975,1
Lettország	197,7	263,9	255,5	488,8	407,0	501,5	674,2	731,3
Litvánia	369,3	476,4	585,3	793,2	842,6	1493,3	1358,4	1368,0
Magyarország	193,4	590,1	1115,0	1605,9	1111,7	2719,4	2748,4	4418,3
Románia	–	–	–	595,8	1581,0	1692,5	1245,2	1451,5
Szlovákia	169,2	270,9	323,2	617,8	725,6	542,1	1349,6	1160,6
Szlovénia	109,7	101,5	142,8	88,6	113,8	241,9	424,1	490,1

Forrás: EIC [2014].

A transfereken belül a modernizáció szempontjából különösen kiemelkedő jelentőségűek a kohéziós politika keretében igénybe vehető források. Az EU deklarált célja a tagállamok gazdasági teljesítményének egymáshoz közelítése, vagyis a kevésbé fejlett országok felzárkózásának elősegítése. Erre szolgálnak a strukturális alapok és a Kohéziós Alap támogatásai. A kevésbé fejlett régiók felzárkózásának elősegítésében meghatározó a gazdasági fejlődés feltételeinek javítása, hiszen ezek a régiók minden szempontból hátrányos helyzetben vannak. A gazdasági növekedéshez meg kell teremteni a szükséges feltételeket: fejleszteni kell az infrastruktúrát, javítani kell a munkaerő képzettségi szintjét, ösztönözni kell a kutatás-fejlesztést és az innovációs tevékenységet. Lényegében ezekre a területekre irányul az EU regionális politikájának keretében nyújtott támogatás. A támogatások rövid távú fejlődési tényezőként hatással vannak az adott régió helyzetére, de a hosszú távú fejlődést is elősegítik. Nagyon fontos, hogy a strukturális alapokból származó támogatások hatása tartós fejlődési következményekkel járjon, a támogatásoknak a fejlődés hajtóerőit kell mozgásba hozniuk (Kengyel [2008]).

A kohéziós politika keretében a kelet-közép-európai országok a tagság első három évében csak 22 milliárd euró támogatásra voltak jogosultak. A 2007 és 2013 közötti időszakban a támogatás összege elérte a 179 milliárd eurót, ami számítások szerint a térség egyévi átlagos GDP-jének 18 százalékával megegyező transzfert jelent a hétéves keret egészét figyelembe véve. Ez a meglepően magasnak tűnő arány természetesen 7 (+2) évre oszlik el, ráadásul az elvileg rendelkezésre álló keret lehívására való képesség is befolyásolja ennek végső alakulását. Tehát éves szinten viszonylag szerény GDP-arányos transferekről van szó (6. táblázat).

6. táblázat

Az EU kohéziós politikai támogatásainak szerepe a kelet-közép-európai országokban (2007–2013)

Ország	EU-támogatások összege (milliárd euró)	Egy főre jutó támogatás (euró)	Az összes támogatás az időszak egyévi átlagos GDP-jének százalékában
Bulgária	6,67	911	16,8
Csehország	26,31	2504	17,2
Észtország	3,40	2541	20,0
Lengyelország	67,19	1743	17,6
Lettország	4,55	2227	20,4
Litvánia	6,78	2253	20,7
Magyarország	24,92	2503	25,5
Románia	23,53	1102	17,9
Szlovákia	11,50	2128	16,1
Szlovénia	4,10	1995	11,6
Kelet-közép-európai országok összesen	178,90	1991	18,4

Forrás: KPMG [2013].

A kohéziós politikai támogatások hatásait számos modellel vizsgálták, és ezen elemzések szerint a makrogazdasági hatások általában hosszú távon igen kedvezők. Most ezek közül egy, a 2007 és 2013 közötti támogatások hatásait vizsgáló mikrogazdasági megalapozottságú dinamikus sztochasztikus általános egyensúlyi (DSGE) modell keretében kimutatott eredményeket foglaljuk össze (*Varga-in't Veld* [2010]).⁴ A számítások eredményei rávilágítanak arra, hogy az egyes országokban kialakult GDP-növekedési hatás arányban áll a kapott támogatások nagyságával, és az uniós támogatások közép- és hosszú távon egyre erősebb hatást gyakorolnak a támogatott régiók jövedelem- és termelési szintjének emelkedésére.

A modell hosszú távon átlagosan évi 3–3,5 százalékos GDP-növekedési többletet mutat ki, a kumulatív nettó kohéziós támogatások 2016-ra elérik a kelet-közép-európai országok GDP-jének 17 százalékát, a támogatások GDP-re gyakorolt hatásai pedig a 14,68 százalékot. Hosszabb távon, 2025-re a kumulatív GDP-hatás már megközelíti a 45 százalékot, így a 2016. évi 0,86-ról 2025-re 2,63-ra nő a kumulatív multiplikátor (*7. táblázat*).⁵

7. táblázat

A 2007 és 2013 közötti kohéziós támogatások kumulatív GDP-hatása (a GDP százalékában, 2016-ban és 2025-ben)

Ország	Kumulatív nettó kohéziós támogatás, 2016	Kumulatív GDP-növekedési hatás		Kumulatív multiplikátor	
		2016	2025	2016	2025
Bulgária	17,42	13,12	40,30	0,75	2,31
Csehország	16,84	8,95	32,19	0,53	1,91
Észtország	22,49	17,23	45,30	0,77	2,01
Lengyelország	16,85	17,29	54,10	1,03	3,21
Lettország	25,08	18,19	55,23	0,73	2,20
Litvánia	24,88	21,33	65,20	0,86	2,62
Magyarország	23,36	19,28	57,14	0,83	2,45
Románia	13,25	13,00	34,30	0,98	2,59
Szlovákia	14,44	15,79	47,61	1,09	3,30
Szlovénia	10,10	7,82	21,78	0,77	2,16
Kelet-közép-európai országok	17,06	14,68	44,90	0,86	2,63

Forrás: *Varga-in't Veld* [2010].

⁴ A modell az emberi tőke felhalmozásával és az endogén technológiai változással kiegészített QUEST III modellen alapul.

⁵ A kumulatív multiplikátor a kumulatív GDP-hatás és a kumulatív nettó kohéziós támogatások hányadosa. A multiplikátorról meg kell jegyezni, hogy a programozási időszak végén 1-hez közelít, azt követően pedig, annak ellenére, hogy véget érnek a támogatások, folyamatosan tovább emelkedik. A multiplikátor értéke nagyon eltérő az egyes beavatkozási területek esetében: a részletes számítások a legmagasabb értéket a K+F területén és az emberi erőforrások területén végrehajtott beruházások esetében mutatják. Ez utóbbi esetében a hatás a legkésőbb jelentkezik, viszont hosszabb távon az outputra a legerőteljesebb.

A modell eredményei azt mutatják, hogy a támogatásokban részesülő országokban a fogyasztás nő, a bérek a termelékenység javulásával hosszú távon emelkednek. A magánberuházásokat rövid távon jellemzően kiszorítják az EU-támogatások. Középtávon már a termelékenységnövekedés meghatározóvá válik, és a beruházási kiadások emelkednek. Az inflációra a keresleti hatások miatt rövid távon nyomás nehezedik, de középtávon, ahogy a termelési lehetőségek nőnek, az inflációs nyomás alábbhagy.

Pozitív összegű játék – a támogatások és a kereskedelemteremtés kölcsönös előnyei

Az európai uniós költségvetésből és különösen a kohéziós politikából származó transzferek fontossága és a kimutatható kedvező hatások ellenére látnunk kell, hogy az uniós költségvetés nem tölti be egy föderális költségvetés funkcióit, már csak azért sem, mert nagysága szinte elenyésző mértékű jövedelem-újraelosztást tesz lehetővé. Már az 1970-es években készült MacDougall-jelentés is a GDP 20–25 százalékát kitevő interregionális erőforrástranszfer szükségességéről írt, amely egy mérsékelt különbségekkel jellemzett föderális Európához fontos lenne, míg egy lazább szövetség esetén elegendő lehet a GDP 5–7 százaléka is (*MacDougall* [1977]). Ehhez képest a gyakorlatban az EU-ban a GNI 1 százalékát teszik ki a közös költségvetés kiadásai.

A MacDougall-jelentés kimutatta, hogy a tagállamokban a nemzeti költségvetés különböző csatornáin keresztül igen jelentős redisztribúcióra kerül sor az egyes régiók között; az elosztási rendszereknek köszönhetően átlagosan 40 százalékkal mérséklődnek a regionális jövedelemkülönbségek. Egy nemzetgazdaságon belül a gazdagabb régiók jellemzően nettó exportőrök, ebből adódóan a nemzetközi és a régiók közötti kereskedelemnek is nyertesei, ugyanakkor az állami költségvetés nettó befizetői. Ezek a gazdag régiók a költségvetés különböző csatornáin keresztül „retranszferálják” a kereskedelemből származó nyereségük egy részét a nemzetgazdaság kevésbé fejlett régiói számára. Az EU kohéziós politikájának keretében nyújtott támogatásoknak ugyanezt a feladatot kellene betölteniük: az egységes belső piacból származó nyereségek egy részét a kevésbé fejlett régiók támogatására kellene fordítani, már csak annak ellentételezéseként is, hogy ezek a régiók nem gördítettek akadályt a korlátlan kereskedelem megvalósulása elé.

Ezen megfontolások mellett azt is figyelembe kell venni, hogy az uniós szintű regionális politika nem egyszerűen olyan redisztributív filozófián nyugszik, amelynek alapján a gazdagabb régiók, illetve tagállamok által az EU közös költségvetésébe befizetett összegek csökkentenék e térségek prosperitását és növekedését. Ez egy nullaösszegű játék lenne. Itt egy pozitív összegű játékról van szó: a fejlettebb régiók gazdasági növekedése függ a termékeik és szolgáltatásaik iránti kereslettől is; az EU-n belül a kevésbé fejlett régiók tényleges és potenciális vásárlók. A transzferek jelentős része visszaáramlik a fő nettó befizető tagállamok gazdaságába. A kevésbé fejlett régió tagállamok tapasztalatai is azt mutatták, hogy gépek, berendezések, beruházási javak importjának ellentételezéseként a strukturális alapok támogatásainak átlagosan mintegy 25 százaléka visszaáramlott a fejlettebb tagországokba (*Kengyel* [2008]).

Mindenképpen hangsúlyozni kell, hogy az uniós költségvetésben kimutatott nettó pozíció önmagában nem tükrözi megfelelően az uniós tagságból származó előnyöket. A költségvetési transfereken túl az EU-tagság számos más előnnyel jár, amelyek a kereskedelem liberalizálásából, a tőke és a munkaerő szabad áramlásából, az egységes piacból, a közös valuta bevezetéséből vagy az *acquis communautaire* kiterjesztéséből származnak. A nettó befizetőknek is lényeges, hogy a keleti kibővülés jelentős kereskedelemteremtő hatásokkal járt.

A nettó befizető országok a kohéziós politikára fordított kiadásokat alapvetően az elmaradottabb tagállamokat célzó segélypolitikának szeretik feltüntetni, amely hozzájárul az európai térségek konvergenciájához. Ez a politika azonban egyáltalán nem csak a szolidaritásról és az újraelosztásról szól. A kohéziós politika által támogatott beruházásokat főként nyugat-európai cégek (vagy kelet-közép-európai leányvállalataik) valósítják meg, ezért a kereskedelemteremtés és a profitrepatriálás révén jelentős nyereségekre tesznek szert. A visegrádi országok esetét vizsgáló lengyel tanulmány szerint a 2004 és 2015 közötti időszakban összesen 140 milliárd euró kohéziós támogatás áramlik a visegrádi országokba, amiből az EU-15-nek 75 milliárd euró nyeresége származik. Minden, a visegrádi országok területén elköltött 1 euró után a „régii” tagállamok átlagosan 61 cent hasznot húznak (*Zawistowski* [2011]).

A tanulmány két részre osztja a kohéziós támogatásokból származó előnyöket: közvetlen és közvetett előnyökre. Közvetlen nyereségről akkor beszélünk, amikor az EU-15 vállalatai alvállalkozóként közvetlenül részt vesznek a kohéziós források felhasználásában. A közvetlen nyereségek körülbelül 11 százalékát teszik ki az összes, 75 milliárd euróra tehető nyereségnek.⁶ A felmérés szerint főként a német vállalatok húztak hasznot a kohéziós programok megvalósításából, amelyek így 4,3 milliárd euróra tettek szert. Számottevő nyereséget könyveltek el továbbá a spanyol cégek (körülbelül 1,5 milliárd euró, elsősorban az építőiparban), illetve az osztrák és francia vállalatok (körülbelül 800 millió euró értékben). Közvetett nyereséget pedig úgy realizálnak az EU-15 országai, hogy a növekvő életszínvonalnak és importkeresletnek köszönhetően fokozódik a nettó kedvezményezett országokban az általuk kínált exporttermékek kereslete. A visegrádi országokban elköltött kohéziós támogatásokból származó előnyök 90 százaléka így keletkezik.

A szerzők számításai szerint tehát a nettó befizető országok számára az így keletkezett exporttöbbletből származó nyereség csökkenti a visegrádi négyek országaiba érkező kohéziós támogatások költségeit. Németország, Írország és Luxemburg esetében a visegrádi országokkal szembeni kereskedelemteremtésen keresztül az exporttöbbletből származó nyereségek túllépték az ezen országok által befizetett hozzájárulások mértékét. Németország esetében az arány 125 százalékos, Luxemburg esetében a költségek 114 százaléka térül meg, míg Írország 251 százalékos „megtérülési rátát” könyvelhetett el. (Írország viszonylag keveset fizet be, viszont exporttöbblete jelentős – ez

⁶ A visegrádi négyek térségébe irányuló kohéziós támogatások következtében az EU-15 számára jelentkező nyereségek főként a lengyel kereslet megugrásának voltak köszönhetőek. A Lengyelországba irányuló exporttöbblet körülbelül 43 milliárd eurót tett ki, Csehországba 15 milliárd, Magyarországra 13 milliárd, míg Szlovákiába 5 milliárd euró volt a többlet. Bár a lengyel tanulmány adatai becsléseket is tartalmaznak, megállapíthatjuk, hogy az EU-15 országai jelentős haszonra tettek szert a kohéziós politika révén.

a magyarázata a nagyarányú nyereségnek.) Minden „rég” tagállam befizetéseinek egy része biztosan megtért. Abszolút értékben leginkább Németország növelte a közvetett hasznait: a kohéziós támogatások hatására 31,5 milliárd euróval emelkedett a visegrádi országokba irányuló exportja. Jelentős exportnövekményre tett szert még Olaszország (körülbelül 7 milliárd euróval többet exportál a visegrádi négyek térségébe). Hollandia és Franciaország körülbelül 6 milliárd euróval, míg az Egyesült Királyság körülbelül 5 milliárd euróval növelte a térségbe irányuló exportját. Ágazati szinten az építőipari szektor nyert a legtöbbet, illetve a tudásalapú szolgáltatásokat és technológiaintenzív termékeket exportáló szektorok jártak jól.

A keleti kibővülés kereskedelemteremtő hatásait vizsgáló másik elemzés is arra a következtetésre jut, hogy az új tagállamok integrálódása a belső piacba komoly előnyökkel járt az EU régi tagországai számára is. Az új tagállamokkal folytatott kereskedelem bővüléséből értelemszerűen a térség első számú partnere, Németország profitált a legtöbbet. Németországnak a 2004-ben csatlakozott nyolc kelet-közép-európai országgal folytatott kereskedelmi forgalma a 2004 és 2010 közötti időszakban 7 százalékkal nőtt, miközben az unión kívüli országok felé csak 4 százalékos növekedést tudott elérni; a keleti kibővülés a német GDP-t 1,2 százalékkal növelte a vizsgált időszakban (*Bass-Brücker [2011]*).

Záró megjegyzések

A kelet-közép-európai országok uniós tagságának első évtizedét az európai integrációs folyamat egészének szempontjából nagyon fontos állomásnak lehet tekinteni, hiszen ezen országok felvételével egy jóval fejletlenebb térség került be az integrációba, ami nagyon sok új kihívást jelentett és jelent az Európai Unió egésze számára. A térség országai lehetőséget kaptak az integrációból származó előnyök kiaknázására. A sikeres bekapcsolódásnak azonban számos külső és belső feltétele is van. A világgazdasági válság időszaka semmiképpen sem jelentett kedvező körülményeket a sikeres integrálódáshoz, a térség országai mégis komoly fejlettségi szintbeli közeledést tudtak felmutatni az eltelt évtized során. Mindezt úgy, hogy gazdasági szerkezetükben nőtt a magasabb technológiai igényű ágazatok súlya, ezáltal is javítva a versenyképességüket.

Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy az integráció előnyei nem automatikusak; minden területen komoly alkalmazkodásra van szükség. A gazdasági modernizáció sikere a külső feltételek mellett nagymértékben függ az adott ország gazdaságpolitikájától és az üzleti környezetétől. Ebbe a befektetőknek nyújtott különböző kedvezmények éppúgy beletartoznak, mint az infrastruktúra megfelelő szintje, a munkaerő képzettsége, a megfelelő kutatás-fejlesztési háttér vagy a piaci növekedés kilátásai, illetve a kínálkozó exportlehetőségek.

Nagyon lényeges az egyes országok és régiók saját adottságainak és képességeinek megerősítése, ugyanis a technológiai ismeretek és az emberi tőke felhalmozása terén elért eredmények jelentik a hosszú távú fejlődés belső hajtóerejét. Az emberi tőke, a vállalkozó kedv, az innováció, az új technológiák átvételére való képesség, a vezetési és intézményi képességek, valamint a bizalmon alapuló helyi kapcsolatok meghatá-

rozó szerepet játszanak a sikeres felzárkózásban. A hosszú távú gazdasági növekedést nagymértékben meghatározza a technológiai és innovációs változásokra való reagálási képesség, az új ismeretek létrehozására és befogadására való képesség és mindezek ter- melésben történő alkalmazásának képessége. A technológiai fejlettségi szint növekedé- séhez kapcsolódóan kiemelt figyelmet kell fordítani az intézményrendszer megfelelő működésére, ugyanis a helyi erőforrások hasznosítása nagymértékben függ az intéz- ményi környezettől. Számos kutatás eredménye támasztja alá, hogy alacsony gazdasági növekedés jellemzi azokat a régiókat, amelyekben nem működik hatékony intézmény- rendszer, és nem támogatják a tanulási folyamat meghatározó tényezőit.

A kelet-közép-európai országok felzárkózását a belső piacba való bekapcsolódás- ból származó lehetőségek kihasználása mellett az uniós költségvetésből származó közvetlen transzferek igénybevétele is elősegíti. Ezek közül is a kohéziós politika ke- retében igénybe vehető támogatások játszanak döntő szerepet. A források megfelelő felhasználása hosszú távon megalapozhatja az egyes országok versenyképességének javulását, megélénkülhet a helyi vállalkozó kedv, és a beruházók számára is von- zóbbá válhat a térség. Az uniós források következményeinek korántsem egységes a megítélése, de a makrogazdasági modellszámítások eredményei hosszú távon jelen- tős kedvező hatásokat mutatnak ki.

Nagyon lényeges, hogy a kevésbé fejlett országok felzárkóz(tat)ásából adódó uniós szintű hasznot reálisan értékelje minden tagállam, ugyanis kölcsönös előnyök érvé- nyesülnek. A nettó költségvetési pozíciók és a transzferek alakulását a kereskedelem- teremő hatásokkal egybevetve pozitív összhatást találunk, vagyis az unió fejlettebb régi tagállamai és a kevésbé fejlett új tagok egyaránt hasznot húzhatnak ez utóbbiak tíz évvel ezelőtti csatlakozásából. Egyrészt számos kohéziós támogatással megva- lósuló pályázatot közvetlenül az EU-15 cégei nyernek meg, másrészt a kohéziós tá- mogatásoknak köszönhetően bekövetkezett keresletnövekedésből adódóan a nettó befizető országok jelentős exporttöbbletet realizálnak. A kereskedelemteremtésnek köszönhetően tehát a fejlettebb tagországok is jól járnak.

Hivatkozások

- BALATONI ANDRÁS–PITZ MÓNKA [2012]: A működőtőke hatása a bruttó nemzeti jövede- lemre Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 59. évf. 1. sz. 1–30. o.
- BALÁZS PÉTER [1993]: Adalékok a közép- és kelet-európai gazdasági átalakulás nemzetközi feltételeihez. *Közgazdasági Szemle*, XL. évf. 12. sz. 1036–1046. o.
- BASS, T.–BRÜCKER, H. [2011]: EU Eastern Enlargement: The Benefits from Integration and Free Labour Movement. CESifo DICE Report 2. 44–51. o.
- BRADA, J. C. [1994]: Regional Integration Versus Integration into the World Economy: The Choices for Central and Eastern Europe. *The World Ec onomy*, Vol. 17. No. 4. 603–618. o.
- EC [2013]: European Economic Forecast, Autumn 2013. Statistical Annex. *European Econ- omy*, 7. http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2013/pdf/ee7_en.pdf.
- EIC [2014]: Which countries are net contributors to the EU budget? EU Information Centre. Kopenhagen. http://www.eu-oplysningen.dk/euo_en/spsv/all/79/.

- EUROSTAT [2013a]: GDP regionális szinten. Statistics Explained. Eurostat. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/GDP_at_regional_level/hu.
- EUROSTAT [2013b]: Regional GDP per capita in the EU in 2010: eight capital regions in the ten first places. Eurostat News Release. 46/2013. március 21. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/1-21032013-AP/EN/1-21032013-AP-EN.PDF.
- FILIPETTI, A.–PEYRACHE, A. [2013]: Is the Convergence Party Over? Labour Productivity and the Technology Gap in Europe. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 51. No. 6. 1006–1022. o.
- GARAI KATALIN [1999]: Az Európai Unió. Corvina, Budapest.
- HAVASI BÉLÁNÉ [1993]: Van-e reális alternatívája Magyarországnak az EK-hoz való közeledésének? *Külgazdaság*, 37. évf. 1. sz. 68–73. o.
- HIGH LEVEL REFLECTION GROUP [2014]: Report by the High Level Reflection Group: Central Europe fit for the future – Visegrad Group ten years after the accession. CEPI-demosEuropa, Pozsony–Varsó, <http://www.cepolicy.org/publications/central-europe-fit-future-10-years-after-eu-accession>.
- KENGYEL ÁKOS (szerk.) [2010]: Az Európai Unió közös politikái. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KENGYEL ÁKOS [1996]: Kelet-Közép-Európa gazdasági modernizációjának és európai integrációjának összefüggése. Megjelent: *Palánkai Tibor* (szerk.): A magyar gazdaság modernizációja és európai integrációja. Kutatási Beszámoló 7. Közzolgálati Tanulmányi Központ, Budapest, 114–137. o.
- KENGYEL ÁKOS [2008]: Kohézió és finanszírozás. Az Európai Unió regionális politikája és költségvetése. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KENGYEL ÁKOS–PALÁNKAI TIBOR [2007]: A gazdasági integráció fejlődési szakaszai, az EU-országok makrogazdasági helyzetének alakulása. Megjelent: *Blahó András* (szerk.): Európai integrációs alapismeretek. Bologna Tankönyvsorozat, Aula Kiadó, Budapest, 93–113. o.
- KPMG [2013]: EU Funds in Central and Eastern Europe. Progress Report 2007–2012. KPMG Central and Eastern Europe Ltd. Varsó.
- MACDOUGALL, D. [1977]: Report of the Study Group on the Role of Public Finance in European Integration. Commission of the European Communities, Brüsszel.
- MARTONYI JÁNOS [1992]: Csatlakozásunk az Európai Közösséghez. *Európa Fórum*, 1. sz. 3–11. o.
- PALÁNKAI TIBOR [1993]: Az EK-integráció alternatívái. *Külgazdaság*, 37. évf. 2. sz. 61–69. o.
- RICHTER SÁNDOR–TÓTH G. LÁSZLÓ [1994]: A „visegrádi” csoport országai közötti együttműködés és az európai csatlakozás dilemmái. *Európa Fórum*, 2. sz. 51–61. o.
- ROZMAHEL, P.–KOUBA, L.–GROCHOVÁ, L.–NAJMAN, N. [2013]: Integration of Central and Eastern European Countries: Increasing EU Heterogeneity? *WelfareWealthWork*. European Commission European Research Area Seventh Framework Programme. Working Paper, No. 9. http://www.foreurope.eu/fileadmin/documents/pdf/Workingpapers/WWWforEurope_WPS_no009_MS77.pdf.
- VARGA, J.–IN’T VELD, J. [2010]: The Potential Impact of EU Cohesion Policy Spending in the 2007–2013 Programming Period: A Model-Based Analysis. *European Economy, Economic Papers*, 422. szeptember.
- ZAWISTOWSKI, J. (szerk.) [2011]: Evaluation of benefits to the EU–15 resulting from the implementation of the Cohesion Policy in the Visegrad Group countries. Instytut Badan Strukturalnych, Varsó. http://eu.kormany.hu/admin/download/0/ad/20000/benefits_EU15_cohesion.pdf.